

КОМИЛ ХОРАЗМИЙ ИЈОДИДА SHE'RIYAT VA MUSIQANING UYG'UNLASHUVI

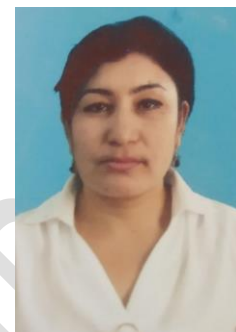
Во'tayeva Nigora Abdumannonovna
JDPU o'qituvchisi

ГАРМОНИЯ ПОЭЗИИ И МУЗЫКИ В ТВОРЧЕСТВЕ КАМИЛ ХОРЕЗМИ

Бутаева Нигора Абдуманноновна
преподаватель ЖГПУ

HARMONY OF POETRY AND MUSIC IN KAMIL KHOREZM'S WORK

Butaeva Nigora Abdumannonovna
teacher JSPU

akramjanovna.official@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-8136-9179>

Annotatsiya: Ushbu maqolada shoir Komil Xorazmiyning she'riyat va musiqa sohasidagi mahorati, Xorazm maqom san'atiga qo'shgan hissasi, g'azallarning maqomlarga uyg'unlashuvi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ma'no va ohang, nido, talmih, maqom, "Iroq", "Rost", "Buzurg", "Dugoh", "Segoh", tashbeh, tanosub, husni ta'lil, xatti barot.

Abstract: This article talks about the poet Kamil Khorazmi's skills in the field of poetry and music, Khorezm's contribution to the art of maqam, and the adaptation of ghazals to maqam.

Key words: meaning and tone, exclamation, talmih, maqam, "Iraq", "Rost", "Buzurg", "Dugoh", "Segoh", metaphor, analogy, husni talil, behavior barot.

Аннотация: В данной статье говорится о мастерстве поэта Камилля Хорезми в области поэзии и музыки, вкладе Хорезма в искусство макама, адаптации газелей к макаму.

Ключевые слова: значение и тон, восклицание, талмих, макам, «Ирак», «Рост», «Бузург», «Дугох», «Сегох», метафора, аналогия, хусни талил, барот поведения.

Kirish. Komil Xorazmiy aruz vaznining barcha janrlarida ijod qildi. G'azal dunyosiga boqiy muhabbat tuyg'ulari tarovatini olib kirdi, avlodlarni doimo komil inson bo'lib yetishishga, ma'rifatga, ezgulikka chorladi. Binobarin, Komil Xorazmiy siymosi, uning ma'naviy merosi ham qaytadan yangicha nigoh bilan haqqoniy yoritilib, qayta baholanishi lozim. Komil Xorazmiy she'riyatida ma'no va ohang mutanosibligi boisi birinchidan, shoir mansub bo'lgan ijodiy muhit-Xorazm adabiy muhitining ta'siri bo'lsa, ikkinchidan, Xorazm maqom yo'llarini yaratishga qo'shgan ulkan hissasi. Xorazm maqomlari Komil ixtiro qilgan tanbur chizig'ida uning o'zi va o'g'li Muhammad Rasul Mirzaboshi tomonidan 1886-yilda to'la

yozilgani¹ esa yuqoridagi fikrimiz isbotidir. Masalan, shoir o'zining "Kel, ey gul yuzli mutrib..." deb boshlanuvchi ma'tlali g'azalida kuy nomlari, musiqa asboblarining nomlarini birma-bir sanab o'tish barobarida o'z yoridan kelib shu kuylarni chalib berishini, holiga rahm aylib, vafo qilishini so'raydi:

Kel, ey gul yuzli mutrib, bu kecha majlis aro soz et,

Burun boshlab "Iroq"u so'ng maqomi "Rost" og'oz et.

Yorga xitob bilan boshlanuvchi ushbu baytda shoir nido (*Kel, ey*), talmih ("*Iroq*", "*Rost*") san'atlari orqali gul yuzli yoridan majlis kechasini fayzga to'ldirishini so'raydi.

¹ Yu.Rajabiy. I. Akbarov "O'zbek xalq musiqasi tarixi". O'qituvchi. T. 1981-yil.

Endi savol tug'ildi. Xo'sh, nega shoir dastlab g'azalda "Iroq" va "Rost" maqom nomlarini keltiradi? Ma'lumki, "Iroq" maqomi yo'llarida yaratilgan xalq cholg'u va ashula yo'llari ham o'ziga xos ohanglarga boy, odatda ayriliq, intizorlik his-tuyg'ularini aks ettiradi.

Sharq musiqa nazariyasiga oid kitoblarda esa "Rost" maqomining qadimiyligi haqida gapirilib, u bilan bog'liq bir afsona keltiriladi. Unga ko'ra, "Rost" maqomi Odam Atodan qolgan. Odam Ato va Momo Havo jannatdan yerga quvilgach, Xudo ularni birini Mag'ribga, ikkinchisini Mashriqqa jo'natadi. Odam Ato Momo Havo ishqida sarson-sargardon bo'lib, uni axtaradi. Go'yo, Odam Atoning chekkan nolasi, "ohu-vohi" rost maqomi pardalaridagi kuydan iborat edi. Shuning uchun musiqa kitobi mualliflari "Rost" maqomini "Ummul-advor" ya'ni, maqom doiralarning onasi deb hisoblaganlar. "Jumladan, solikning qalbidagi ishq o'ti bilan mahbubi tomon ruhiy safari ushbu tizimdagi 12 maqom "zanjiriga" ham botiniy anglashiladi. Bunda: "Rost" (to'g'ri yo'l) - tariqat yo'lini ifodalasa, "Iroq" yo'l harakati va manzillarining "zabt" etilishini bildiradi. Zero, haj yo'lida Iroq cho'llaridan o'tilgan². Komil Xorazmiy g'azalinin ilk baytlarida "Iroq" va "Rost" maqomi nomlarini keltirib, birinchidan, bu maqom yo'llarining qadimiy ekanligiga ishora qilsa, ikkinchidan, bu maqom ohanglari *oshiq* iztiroblari, ayriliq azoblari, intizorlik tuyg'ularini ifodalashi bilan ahamiyatli ekanligini aytmoqchi bo'ladi. So'z va ohangning mohirona birligi oshiq holatidan xabar beradi. Ushbu g'azalda Komil Xorazmiy ham mohir shoir, ham musiqa ilmining bilimdoni sifatida namoyon bo'ladi. *Gahi "Buzurg", gahi "Dugoh", gah "Segoh" soz aylab,*

Surudi ruhbaxshing birla bazm ahlin sarafroz et.

G'azalning keyingi misralarida "Buzurg", "Dugoh", "Segoh" sho'balarning nomlari sanab o'tiladi. Komil Xorazmiy g'azal matlasidan to maqtasiga qadar maqom nomlarini birma-bir keltiradi.

Xo'sh, shoir nima sababdan maqomlar nomini bu xilda tartiblaydi? "Buzurg", "Dugoh", "Segoh" sho'balarga qaraganda "Iroq" va "Rost" maqomlari hajm jihatidan kattaligi va qadimiyligi bilan ajralib turadi. Ushbu misralarni faqat badiiy san'atlar va musiqiy terminlar nuqtai nazaridan

tahlilga tortsak, shoir aytmoqchi bo'lgan falsafani yarminigina ochiq olamiz. Musiqashunos olimlar maqom tarixini o'rganib, N.Kavkabiylar tasnifiga asoslangan holda "Dugoh" sho'basini Husayniy maqomida, "Segoh" sho'basini Hijoz maqomida ekanligini aytishadi. Husayniy va Hijoz maqomlarining tarixi Yoqub (a.s) va Ayub (a.s) ga borib taqaladi. Husayniy maqom yo'li *piru murshidlik* yo'li bo'lsa, Hijoz-Makkai Mukarrama va Madinayi Munavvara shaharlari joylashgan sarhad bo'lib, yo'lning asosiy maqsad timsolidir. "Buzruk" nomi nisbatida esa so'fiylarning kichik va katta olamlarning o'zaro uyg'unligi haqidagi qarashlari o'z aksini topgan. Yuqorida keltirilgan baytlar mazmuni o'laroq maqomlar musiqasida ham tasavvuf g'oyalari in'ikos etilganligini fahmlash mumkin³.

Demak, Haq yo'lga tushgan solik tasavvuf maqomotlarini o'zida jamlagan holda ("Buzruk" maqomi), *piru murshid* bilan (Husayniy maqomidugoh sho'basini), Yaratganning uyi-Ka'abatullohga (Hijoz maqomidugoh sho'basini) yo'l olishi uning maqomot va kamolotda erishgan oliy martabasidir. Komil Xorazmiy yuqoridagi misralar orqali ayni so'fiylik yo'li, tasavvuf g'oyalariga ishora qilib, komil inson tasvirini chizadi. Ushbu g'azaldagi go'zal yor timsolida esa *pirni* nazarda tutib, uning botiniy va ma'naviy go'zalligini bir-biriga uyg'un holda tasvirlaydi.

Yana bir misrada shoir yor go'zalligiga ta'rif berar ekan, uning qayrilgan qoshlarini yoyga o'xshatadi:

*Muqavvas qoshing hasrati jon aro,
Erur o'ylakim qavsi qurbon aro.*

Yorning muqavvas-qayrilgan qoshlari oshiq joniga ozor berishi bilan birga uni qurbon qilishga shaylanayotgan yoyga o'xshaydi. Yorning go'zalligini ko'rib ko'zlari quvonayotgan oshiq ayni vaqtda o'z jonini o'rtayotgan shirin azoblardan iztirob cheksa-da mamnun. Oshiq shu yoydan qurbon bo'lib, shahidlik martabasiga yetishishni o'ziga oliy saodat deb biladi. Bayt tashbih san'ati asosiga qurilgan bo'lib, ma'no va badiiyat uyg'unligining go'zal namunasi.

G'azalning davomida esa, oshiq bu dard, bu iztirobdan ozorlanganligi bois, yor yuzidagi hijobini yechishini istamaydi:

² Ibrohimov O. Maqomlar tarixiga doir. O'zbekiston mumtoz musiqasi. http://www.classicmusic.uz/rost_uz.htm

³ Ibrohimov O. Maqomlar tarixiga doir. O'zbekiston mumtoz musiqasi. http://www.classicmusic.uz/rost_uz.htm

*Hijob olma yuzdinki o'rtanmasun,
Jahon o't tushib, ins ila jon aro.*

Avvalo, misradagi hijob va yuz so'zlariga diqqatni qaratsak. Misrada hijob-parda, to'siq ma'nolarini anglatib kelgan. Yuz esa, o'zida ilohiy go'zallikni akslantiruvchi ko'zgudir. Oshiq esa, yori yuzidagi hijobini olsa nafaqat jahonga, balki, barcha yaratqilar (insonlar va jinlar) olamiga o't tushishini aytadi. Ya'ni, yor yuzidagi nur, Ilohiy go'zallik shu qadar kuchliki ko'rgan ko'zni, tushgan qalbni yondirmay qo'ymaydi. Bayt *tashbih, husni ta'lil* san'atining eng go'zal namunalaridan biridir.

Yoki, shoir yana bir baytida izhorlarini quyidagicha bayon etadi:

*Ne nav' sanga oshiqi zor o'lmayin, ey sho'x,
Ko'rdum yuzung oyinasida nuri Xudoni.*

Tasavvufda chin oshiqning sifati va darajasi u ko'ngil qo'ygan narsalarga qarab belgilanadi. Ya'ni, oshiqning yaratilganlarni qo'yib Yaratganga oshiq bo'lishi bu uning ilohiy ma'rifatga erishganidan dalolatdir. Oshiq tashqaridan qaraganda ma'shuqa (qiz)ga oshiq, ammo, uning qalbiga nazar tashlansa, u yorining yuzidagi ilohiy ma'rifatning, go'zallikning shaydosidir.

Zero, oshiqlik-haqsevarlikning, ma'rifatga shaydolikning oliy ko'rinishi. Qolgan barcha hollarda soxtakorlik, riyo bo'lishi mumkin, ammo ishqda, oshiqlikda bu illat bo'lmaydi. Faqat ishq kishini abadiyatga-baqa olamiga olib boradi⁴.

*Zulf ostida yuzini ko'rub shod erur ko'ngul,
Kim topdi ahli kufrdin iymon bashoratin.*

Badiiy adabiyotda, ayniqsa, mumtoz she'riyatda yorning sochlari uning yetuk go'zallik timsoli sifatida tasvirlanadi. Yorning qora va uzun zulflari oshiqning hajr tuniga, oshiq bo'ynidagi dorga, yor yuzini berkitguvchi pardaga qiyoslanadi. She'riyatda yetuk tasviriy ifodalardan, timsollardan biri bo'lgan zulf-tasavvuf adabiyotlarida moddiy dunyo, o'zlikdan uzoqlashish kabi salbiy ma'nolarni kasb etadi.⁵ Yuqoridagi baytda shoir o'z yorini ishq bobida rahmsiz kofirga qiyoslayabdi. Yor yuzidagi parda, oshiq va ma'shuq orasidagi raqib yorning zulfi. Bir kofirning iymonga kirgani haqidagi xabar mo'min uchun qanchalik shodlik bag'ishlasa, zulf ostidan yorining yuzini ko'rgan oshiqning ko'ngli

ham xuddi shu martabaga yetishgandek shodlanadi. Baytda zulf, yuz, kufr, iymon so'zlari orqali tanosub san'atining badiiy yuksak darajada qo'llanilganiga guvoh bo'lsak, umumiy baytning o'zi esa husni ta'lil san'atining go'zal na'munasidir.

Majoziy ma'noda ushbu bayt yor yuzida Haqning nuri jilvalangan ma'shuqa yuzidagi parda-zulfning ochilishi oshiq uchun ilohiy ma'rifat tomon ochilgan yo'l bo'lib, oshiq va ma'shuq (Alloh) o'rtasidagi pardaning ko'tarilishiga ishoradir.

*Yetkurdi shodlig' yuz ila xati, o'ylakim,
Xatti barotning mahi sha'bon bashoratin.*

Ushbu baytda ma'shuqa diydori oshiqqa nechog'liq quvonch bag'ishlagani ifodalana ekan, uning yuzi sha'bon oyining, yuzidagi xatlari – mayin tuklari esa bamisoli xatti barot – ozodlik xatining bashoratini berishi talqin etilgan. Baytdagi “barot” va “sha'bon” tushunchalari mantiqan bir-biriga chambarchas bog'liqdir. Chunki Barot kechasi hijriy taqvim bo'yicha sha'bon oyining o'rtasida bo'lib, musulmon ahli bu tunni bayram qiladi. Bu esa, baytning ishqiy-irfoniy va hayotiy jihatdan uyg'un mohiyatga ega ekani isbotidir. Bunda “yuz” va “xat” so'zlari tanosub, xatti barot – istiora san'atlarini hosil qilgan. Shoir yor yuzini mahi sha'bonga, yuzdagi xatni esa xatti barotga – hijron azobidan ozodlik xatiga o'xshatib, tashbeh san'ati vositasida teran irfoniy mazmun va go'zal badiiyat uyg'unligini ta'minlagan.

Komil Xorazmiy lirikasi bilan chuqurroq tanishib borar ekanmiz, unda shoirning ham dunyoviy, ham diniy ilmda yetuk, chinakam komil ekanligiga yana bir karra ishonch hosil qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yu.Rajabiy. I. Akbarov “O'zbek xalq musiqasi tarixi”. T.: O'qituvchi. 1981 yil.
2. Ibrohimov O. Maqomlar tarixiga doir. O'zbekiston mumtoz musiqasi. http://www.classicmusic.uz/rost_uz.htm
3. O'sha manba.
4. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Т.: Ёзувчи. 1996. -Б.48
5. Husanova Karima Faxriddin qizi. Tasavvufiy timsollarning she'riyatdagi o'rni. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences International scientific-online conference.

⁴ Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Т.: Ёзувчи. 1996. -Б.48

⁵ Husanova Karima Faxriddin qizi. Tasavvufiy timsollarning she'riyatdagi o'rni theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences International scientific-online conference